

Az érem két oldala

Szabó B.
András

A pénz a teológia mérlegén

Annak kifejezésére, hogy valami nagyon fontos, nagyon vágyunk rá, vagy ellenkezőleg, rengeteg van belőle, és egészen minimális a jelentősége számunkra, illetve ahhoz, hogy dolgokat, tevékenységeket, de akár alkotásokat és élményeket egymással összehasonlítsunk, egyszóval értékeljünk, hosszú mondatokra, bonyolult viszonyításokra van szükségünk. Ahhoz, hogy az emberek számára elérhető javak birtoklását eldöntsük, és meghatározzuk, kinek mennyi jut érdemei vagy szükségletei szerint, egyszóval elosszuk, részletekbe menő vitákra és hosszas egyeztetésekre van szükség. Ahhoz, hogy jelenlegi javaink erejét az időben megőrizzük és összeadjuk később megszerzett javak erejével, azaz felhalmozzunk, az idő vasfogának ellenálló, stabil értékű eszközre van szükségünk. Végül ahhoz, hogy ne mindenkinek saját magának kelljen előállítania az élethez szükséges javakat és szolgáltatásokat, hanem egy-egy területre koncentráljunk, egy gyors csereeszközre van szükségünk. Ezekre az egyéni igényekre lassan 3000 éve a kezünkben vagy a zsebünkben van egy kis fémeszköz, ami a fenti feladatok megoldásával hatalmas karriert futott be a történelem folyamán: a pénz.

A pénz dönt dolgok elismeréséről, emberek biztonságáról és társadalmi helyéről, és egyszerre a hatalom alapja és célja. Három évezred alatt felépült egy globális társadalmi rend, amelynek alapja és végcélja a pénz, ezzel csodálatot és ellenérzést egyaránt bőven kivívott magának. A funkcióiban benne rejlő hatalmas potenciált lassan töltötte ki az évezredek folyamán. Már létrejött jelezi, hogy több, mint a csere hatékonyságát szolgáló segédeszköz. Mára a pénz nemcsak kitölti, de át is alakítja a befolyása alá kerülő életvilágot. Az ipar vagy üzlet kifejezést az élet legkülönbözőbb területein használhatjuk, és a sajátos gazdasági szempontok uralják a gondolkodásunkat még olyan, a gazdaságtól távolinak tűnő területeken is, mint a gyógyítás, a nevelés, a játék, a szexualitás vagy a hit.

Jürgen Habermas az életvilág gyarmatosításáról szóló híres tétele alapján a számunkra otthonos, meghitt életvilágot már idegen célracionális rendszerek határozzák meg (HABERMAS 1981, 2: 522. o.). Ezek közül a legerősebb a pénz, az életvilág monetarizációja. A pénzben rejlő társadalmi hatalom azt az érzést keltheti bennünk, hogy csak végső fogalmainkkal tudjuk megfelelően leírni. Ezért ma a már a régiek számára is találó

megállapítást még időszerűbbnek érezzük: a pénz isten.¹ A globalizált pénzpiacok meghatározta kapitalizmusban összetartó erőként tapasztaljuk a pénzt. Olyan kommunikációs eszköz, amely áthidal mindenféle távolságot földrajzi, nyelvi, vallási értelemben. Minden ereje ellenére azonban mégsem tudjuk az ember világának egészét megragadni a pénzzel. Olyan korlátba ütközünk, amely nemcsak a probléma leírásában, hanem a megoldásában is fontos szerepet enged a hitnek.

Bizalom

A pénzzel kapcsolatban – kialakulásától kezdve – kulcskérdés a bizalom. Valódi vagy hamis a pénz, amit kapok? A nemesfémből vert pénzek korában maga a fém adta az értéket, amelyet a rajta lévő hivatalos jel szentesített. A görög városállamok érméi szentélyekhez köthetők, amelyek garantálták az érme értékét. Az áldozati állat helyett is alkalmas volt egy-egy pénzérme az egész élet biztosításához szükséges vallási cselekményt megvalósítani. Az ember végső bizalmát veti az istenségbe, akivel kommunikálni lehet a pénzben megtett áldozattal. Az isteni hatalomnak köszönhetően uralkodó király egyfajta köztes szerepet tölt be az alattvaló és a mindenható között. Ez a hatalmi szakrális eredet adók és áldozat formájában nem a cserében megjelenő egyenlő szabadságot mutatja, hanem alárendeltséget és kötöttséget. A pénzbe vetett bizalom minél kevesebb anyagában rejlő saját értékkel rendelkezik, annál inkább egyfajta általános rendszerbe vetett bizalommal válik. A mai, anyagában teljesen értéktelen papírpénz és a fizikai formában nem is létező digitális jel a számlákon a rendszer iránti bizalom korábban ismeretlen fokát követeli meg a társadalom tagjaitól. Georg Simmel a ma reneszánszát élő művében, *A pénz filozófiájában* a rendszer iránti bizalomról így fogalmaz: „A személyes biztonságnak a pénz birtoklása által nyújtott érzése az állami-társadalmi szervezetbe és rendbe vetett bizalom talán legkoncentráltabb és legkielevezettebb formája és megnyilvánulása.” (SIMMEL 2004, 193. o.) Ez a bizalom a sűrűsödő válságok és a bizalom fenntartására költött hatalmas erők ellenére sem ingott meg a gazdasági válság éveitől.

A bizalom hidat jelent az időben. Megalapozott bizalmam, hogy holnap is értékkel rendelkezik a pénzem, és ezzel a pénzzel egyrészt több mozgásterem lesz, másrészt nem leszek olyan kiszolgáltatott a jövőbeli változásoknak. Ez a jövőbe irányuló bizalmi hidat képez, ez a bizalom tehát a jelen meghosszabbítása és kiterjesztése a jövőbe. Az érem másik oldala, hogy a pénz jövőbeli értékét feltételező rendszer iránti bizalom az emberi sorsot végső soron kézben tartó isteni gondoskodásba vetett bizalmamból vesz el. Jézus erre figyelmeztet a mező liliomainak és madarainak példájával (Mt 6,25–34). A pénz nyújtotta biztonságra támaszkodó ember így szerzett biztonsága hiányzik az Isten gondoskodásába vetett bizalomból. Ezért vonzóak a hívő ember számára a teljes lemondást, azaz a teljes Istenre hagyatkozást hirdető életformák. Jézus egy másik példázatában, a bolond gazdag történetében (Lk 12,16–21) egy másik bizalmi hiányra is rámutat. Az emberi lét véges, és erről szívesen elfeledkezünk. Pedig a teljes emberi létnek ezt a végességet is fel kellene ölelnie, ez lenne a bizalom legmélyebb formája, ami abban reménykedik, hogy az élet nem ér véget a halállal.

Walter Benjamin egy töredékében, *A pénz mint vallás*ban figyelmeztet a pénz, különösen a modern, belső értékkel nem rendelkező hitelpénz néhány olyan tulajdonságára, amelyek az élet végső perspektíváit érintik és a teológia számára rendkívül érdekesek. A kapitalizmus olyan vallás, amelyben nincs dogmatika, csak kultusz, és a kultuszban a hétköznapi állandó ünneppé alakul. Az ünnep eredeti különbözősége eltűnik a felfokozott ingerek és az állandó működés mellett. Egy másik, számunkra még fontosabb megállapítása, hogy a mennybe nem egy nagy

¹ Luther a *Nagy káté* első parancsolatának magyarázatában fejti ki, hogy a legnagyobb bálvány a pénz. KK 2: 96. o.

fordulaton, megtérésen, kegyelmen keresztül vezet az ember útja, hanem folyamatos, egyre gyorsuló növekedéssel mintegy keresztülnövi azt. A „mennyen átnőtt történelmi ember” (BENJAMIN 2013, 6. o.) Nietzsche *übermenschét* idézi fel. Egy minden korábbinál gazdagabb társadalom, élete végső célját és értelmét tekintve, kifejezetten szegénynek tűnik. Amennyire sokszínű vágyai és lehetőségei vannak a megvásárolható javakat és élményeket tekintve, a halállal és a halálon túl ez a vágy, fantázia és reménység elszegényedik. A keresztény hit logikája ezzel éppen szembemegy. A és előrevetíti a beteljesedés örömét.

Kapcsolat

A pénzre – elsősorban a szociológiában – lehet kommunikációs eszközként is tekinteni. A kommunikációs megközelítés a társadalmi kapcsolatokra koncentrálja figyelmünket, és a társadalom jellegét és változását írhatjuk le és követhetjük nyomon vele. A nagy társadalmi átalakulásban a gazdasági szempontok és az értékek átalakulása tetten érhető, ami az értékmérő kulturális szerepét is átalakította. Miközben a pénzre számos közgazdász gazdaságilag semleges eszközként tekint, teológiailag és kulturálisan egyáltalán nem tekinthetünk rá semlegesen. Kölcsönhatásban van a társadalommal, amelyben funkcióját betölti. Elég a nagyvárosok képét megfigyelni, ahol a katedrális épülete a középkori város építészetének csúcsa. Mellette a közösség egyéb funkciói az évszázadok folyamán emancipálódnak és ezzel teret nyernek. Ma egy nagyvárosban a nagy templomok is eltűnnek a felhőkarcolók árnyékában, amelyek bejáratánál leggyakrabban bankok nevét olvashatjuk.

Átalakult a kapcsolat, amelyben egymással vagyunk. A középkori társadalmat felépítő kapcsolat a folyamatosan fennálló személyes függésre épülő adomány. Hűbéri láncban kapják birtokaikat a nemesek, személyes katonai szolgálatért cserébe, és a jobbágyság is úgy jutnak telkeikhez, hogy személyes függésüket elfogadják. Adományokból jönnek létre a nagy egyházi birtokok, és a rászorulók támogatásáról is az egyéni adakozás révén gondoskodnak. Jóval inkább az önfenntartás, mint a munkamegosztás a jellemző, ezért a pénz szerepe nem olyan jelentős. A legtöbb gazdasági kommunikáció természetben (tized) vagy személyesen (robot, katonáskodás) teljesíthető. A személyes szolgálatok lassan pénzben megválthatóvá válnak, amivel a társadalom tagjai közötti távolság megnő, és szabadságként jelenik meg a személyes függés csökkenése (például a jobbágyból bérlő lesz). A pénz megnövekedett szerepe teszi lehetővé a kapcsolatok elszemélytelenedését, illetve a nagyobb fokú munkamegosztást. A társadalom tagjai közötti távolság növekedése kulturális szempontból is igaz. A világ egyre nagyobb részét behálózó és egyre intenzívebb gazdasági kapcsolatokban a többi kommunikációs eszköznél sokkal egyszerűbben működő médium a pénz. A kulturális, vallási, nyelvi, politikai különbségek mellett a pénz könnyű kapcsolódást és kommunikációt tesz lehetővé. Egy idegen országban két, egymás nyelvét nem beszélő ember is gyorsan kapcsolatba léphet egymással egy áru, szolgáltatás vásárlása során. A kapcsolatok monetárisan meghatározott kapcsolatok lesznek. Viszont annak a

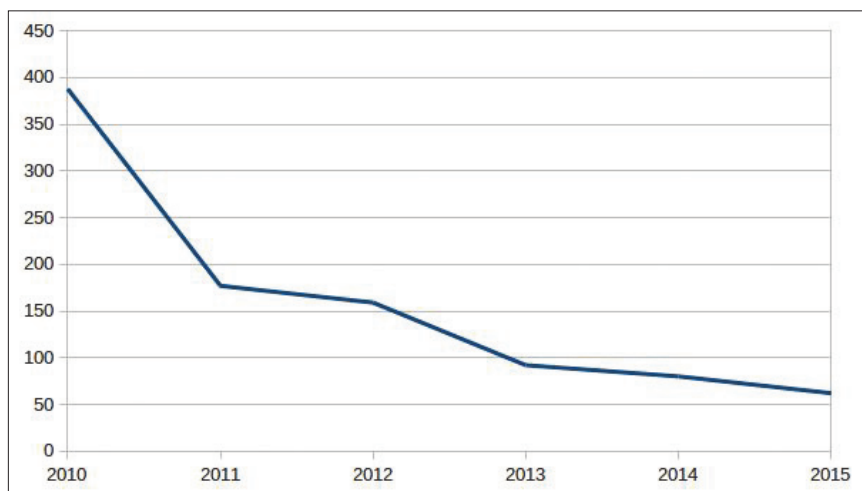

nagy hatású példáját, hogy milyen súlyos korlátokba ütközik az a szemlélet, amely mindent pénzben kifejezhetőnek és kifizethetőnek gondol, éppen a teológiatörténet mutatja. A reformáció a gazdaság és üdvösség összekapcsolása elleni tiltakozásból robbant ki az újkor hajnalán. Az egyházat a mai napig kísérti az egyes kulcsfontosságú hitéleti események és az egyház materiális fenntartásának összekapcsolása, egyfajta szolgáltatás jelleggel. Ettől a hibától elméletben a teológiai igazságérzet vagy egyszerűen a jó ízlés védhet meg.

A homo oeconomicus és a morál

A modern kapitalizmus elméleti modellje egy csupán néhány tulajdonsággal meghatározott emberképpel dolgozik, ez a *homo oeconomicus*. Egy elméleti modellben célravezető csak kevés és a modell szempontjából elsődleges tulajdonságot figyelembe venni. Azonban a kapitalizmus elméleti modellje, benne a *homo oeconomicus* nemcsak a társadalom képét formálja, hanem az ilyen átformált társadalomban élő, hozzá alkalmazkodó embert is. A *homo oeconomicus* a modell szerint racionális, és saját érdeke vezérli. A piacot a fogyasztói igények kielégítése határozza meg. A fogyasztó

minél több és magasabb igényét szeretné kielégíteni meglévő anyagi erejéből. A termelő a piaci igény pontos felmérésével, esetleg az igények gerjesztésével a legkevesebb költséggel és a legnagyobb bevétellel szeretné kielégíteni a vágyakat. Mindkét fél a haszonmaximalizálásra törekszik. A maximalizálás szándékában rejlik a folyamatos növekedés. A rendszer nem egyszerűen a szükségletek kielégítésével szeretne egyensúlyi állapotot fenntartani, hanem mindig kedvezőbb, kisebb költséggel és nagyobb haszonnal járó megoldásokat keres. Maga a pénz is alkalmazkodott ehhez az igényhez. A kamattilalom megkerülése, majd a svájci reformáció hatására történt feloldása szakít

a pénz statikus meghatározásával, a növekedés beépül a pénzfogalomba. A forma átalakulása is a növekedést támogatta. A váltó intézményével nem volt már szükség a nemesfém közvetlen birtoklására, a kereskedőknek nem kellett magukkal vinniük, elég volt egy papír: a váltó. Mára a nemesfém teljesen elvesztette pénz szerepét, minden pénz hitelpénz lett, mögötte valamilyen hitelviszony áll. A banki hitelkihelyezési gyakorlattal, az ún. pénzmultiplikátor hatással a hitelként biztosított pénz, úgy tűnik, részben a semmiből jön létre, bár a hitelpénz definíciója alapján maga a hitelviszony áll mögötte. Lényegében a nemesfém helyett egy fizetési ígéret lett a pénzrendszer alapja. A tőkepiacokon ennél sokkal elvontabb értékteremtő módszereket találunk. Lényegében a hitelpénz mögötti logika folytatásáról van szó. Mára a robbanásszerűen megnőtt pénzpiacokon kifejezett érték a hagyományos gazdaságban jelen lévő konkrét érték fölé emelkedett. Kiseb értékek gond nélkül átvezethetők a pénzpiacról a hagyományos gazdasági érték világába, de ha ez egyszerre történne, a pénzpiacokon kifejezett érték átválthatatlan lenne, köddé válik. A tőkepiacok értékképzésének inkább információs értéke van, ami visszahat a reálgazdaságra is.

Egy ilyen sok viszonylagos elemet tartalmazó bizalmi rendszer különösen sebezhető morálisan. Kezdetben a korai kapitalizmus élménye a morállal éppen ellenkező volt. Az angol ipari forradalom gazdasági robbanása morális hiányossága ellenére működött. Bernard Mandeville a *Méhek meséjében* fogalmazza meg azt a tapasztalatot, hogy miközben az egyén szintjén állandó normasértések történnek, az egyénileg önző emberek alkotta társadalom egészében mint közösségben hatalmas gazdasági fejlődés tapasztalható. Az elmúlt kétszáz évben a folyamatos fejlődésélménynek három dolog azonban határt szabott. Egyrészt az emberek feltámadó lelkiismerete és szociális érzékenysége, másrészt az újra és újra beköszöntő gazdasági válságok, és végül a folyamatot kísérő ökológiai problémák olyan falat alkotnak, ami időről időre megállásra kényszerít. Ma a 2008-at követő válság tapasztalatával a hátunk mögött azt látjuk, hogy a három akadály egyszerre jelentkezik és egymással összekapcsolódik. A probléma komplexitása megköveteli, és egyre több jele is van, hogy a gazdasági elméletnek nem ördögtől való gondolat visszatérnie saját eredetéhez, és felidéznie erkölcsfilozófiai gyökereit. A visszatérés kezdete egyrészt az egymástól hermetikusan elválasztott funkcionális területek egységben kezelése, másrészt a 18. századi angol viszonyoknál aktuálisabb, komplexebb emberkép megrajzolása lehetne. A teológiai tudás mindkét ponton értékes hozzájárulást képezhet.

A jelen nagy problémái rámutatnak, hogy messze nem annyira racionálisan viselkednek a gazdaság szereplői, mint ahogy azt a *homo oeconomicus*ról feltételezzük. A haszon mindentől független maximalizálása sem problémamentes össztársadalmi szinten. A szűken vett gazdasági racionalitás nem fedi le az emberi lelkiismeretet. Nem véletlen, hogy az elmúlt évszázad meghatározó mozgalmi és ideológiai az igazságtalanság elleni tiltakozásból indultak ki. A kritikának nemcsak lelkiismereti, hanem esztétikai jellege is van. A fogyasztást támogató esztétikai ideálképek negatív oldalát képezik az ennek eléréséért hozott áldozat legkevésbé sem esztétikus képei a környezetszennyezéstől egészen a kizsigerelt emberek látványáig. Ezzel szemben a legtágabb értelemben vett jó élet esztétikája rajzolható fel esztétikai ellenpontként, ahol a folyamatos növekedési kényszer helyett a megelégedés is szerepet kap.

Részvétel

Az ember szorong a végességtől. Ha valamiből csak annyi van, hogy nem jut mindenkinek, aki vágyik rá, a konfliktus adott. A pénz elosztása körüli konfliktus elvontabb. Az egyik nagy előnye éppen az, hogy tetszőleges kis egységekre bontható, ezért nem egyszerűen a birtoklás és nem birtoklás a kérdés, hanem a birtokolt mennyiség. Ráadásul amíg a társadalom tagjai elfogadják nagyjából állandó értéken, addig végtelennek tűnő mértékben szaporítható. Ha nem hajlandók tovább elfogadni, akkor a hiperinfláció történelemkönyvek lapjairól ismert pengőt seprő utcaseprőjének képe elevenedik meg. A pénz a valódi javakhoz jutásra feljogosító eszköz. Minél többel rendelkezik valaki, annál többet kaphat meg a javakból. Ráadásul a mennyiségi növekedéshez minőségi ugrás kapcsolódik. Georg Simmel a pénz superadditumának hívja azt a pluszt, ami a sok pénzzel rendelkező embert körüllegi. Mielőtt bármit is kiadna pénzből, érezhető egyfajta megkülönböztetett figyelem iránta, ami legalább egy kis külön kedvesség formájában megnyilvánul (SIMMEL 2004, 247. o.). A pénz meghatározta társadalomban a részvételt az dönti el, hogy valaki rendelkezik-e pénzzel. Elég a legnyilvánvalóbb különbségekre utalni, amelyek a kívülről érkezők között tesznek különbséget: komoly pénz nélkül érkező gazdasági bevándorlók és a 300 ezer eurós ún. letelepedési kötvény birtokosai között, vagy egy-egy országon belül azok között, akiknek a biztonság, a kultúra, az oktatás, az egészségügyi szolgáltatások nagyon eltérő szintjeihez van lehetőségük hozzáférni. Az amerikai katolikus püspökök 1986-os pásztorlevele nagyon világosan a részvétel biztosítását teszi a pénz és a gazdaság teológiai legfontosabb feladatává. Ezt veszélyezteti, hogy egyes régiók és országok között és az egyes társadalmakon belül is hatalmas jövedelemkülönbségek vannak.

Ráadásul a tőkekonzentráció folyamata a szükséges újraelosztás és politikai kontroll nélkül folyamatosan csak növeli a különbségeket. Nem maga a különbségek megléte a probléma, hanem az ebből következő társadalmi részvétel lehetőségének különbsége. Az alapvető létminimum nemcsak a fizikai létfenntartást, hanem a közösség életében való részvétel lehetőségét is jelenti. Ez ugyanúgy feladat ez az egyes országok szintjén, mint globálisan. Az Oxfam brit jótékonyági szervezet évente a davosi Világgazdasági Fórum napjaira időzíti jelentését a globális egyenlőtlenségekről: 2010-ben 388, míg 2016-ra 62 ember birtokolt annyit, mint a Föld lakosságának fele (1. ábra). Politikai kockázattal is jár az ilyen méretű gazdasági-hatalmi koncentráció, az állam polgárainak szabadságát veszélyeztetve.

Pénzek megkülönböztetése

Az igaz és hamis pénz megkülönböztetése nemcsak gazdasági feladat, de morálisan is van értelme. A pénzre nem egyszerűen mint természeti adottságra, hanem mint az emberi kultúra részére kell tekintenünk. A tágan vett kultúra részéről a pénz elméleti vizsgálatának akkor van igazán értelme, ha a gyakorlati életvitel szintjére is lefordítható következményeket tud leszűrni. Az egyik ilyen feladat, hogy etikai érvek alapján képesek legyünk a hangsúlyok meghatározására és a különbségtételre. A pénzre ne mindig egységes halmazként tekintünk. A pénznek – a római császárkor óta biztosan tudjuk – nincs szaga. Gyorsan elfelejtődik, honnan érkezett, milyen módon került hozzánk. Ha sikerül ezzel az egységesítő képességgel kritikusan viselkedni, a különböző pénzben kifejezett értékek különbségét fenntartani, akkor az etikai felelősség is lehetséges. Ez a kísérlet egyáltalán nem könnyű. Példa lehet az ausztrál baptista segélyszervezet *Behind the Barcode* (A vonalkód mögött) elnevezésű akciója, amely ruházati, elektronikai termékek előállításának módját vizsgálta. Az árcímkenél jóval több információhoz és döntéslehetőséghez juttatja a vásárlót, elsősorban a termék előállítása során a dolgozók munkafeltételeit értékelve. Másik lehetséges példa a korábban idézett Oxfam-jelentés. A vagyonkoncentrációra lehet egy számsorként is tekinteni, de mögötte a készítőik által is kiemelt adózási probléma áll. Sok más tulajdonnal szemben a pénz könnyebben mentesíthető a közösség iránti felelősség alól. A jövedelmek a termelés helyéről adóparadicsomokba vándorolnak, amitől még jobban növekednek a különbségek, és az ember a jövedelem létrejöttének összefüggéseit és felelősségét elfelejti. Egy harmadik példa lehet az egyházak gazdálkodásában a különbségtétel az egyháztagoktól befolyó összegek, a gazdálkodás bevételei és az állami támogatások között. Könyvelési tételként ezek egymással felcserélhetők, de a felelősség-kiszolgáltatottság, függetlenség-függőség és végül az egyházi önértelmezés szempontjából egészen mást jelentenek. Ugyanezt a kiadási oldalon is meg lehet figyelni: mire költ egy közösség, hová helyezi a hangsúlyt erőforrásai koncentrációjával. A felelősséget ébren tartó és felkeltő, emlékező gazdálkodási gondolkodás bármely közösség és egyén szintjén is megkísérélhető.

Megélni – túlélni – élni

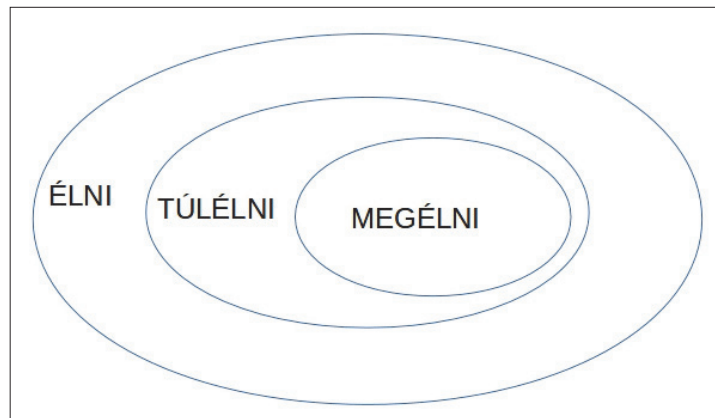
Zárásként a pénz teológiai és kulturális szerepének kutatási eredményét egy modellben kíséreljük meg összefoglalni, amely segíthet a keresztény ember számára a pénz elhelyezésében a mindennapi életben. Három koncentrikus körben rajzolhatjuk meg a pénz szerepét az életünkben. Az első a *megélni*, a második a *túlélni*, a harmadik az *élni* köre.

Az első körben a napról napra élés, a létfenntartás kitölti az ember teljes életét. Ennek lehetnek materiális és lelki okai is. A folyamatos nélkülözésben a legalapvetőbbek hiánya és bizonytalansága az időbeli távlatokat a jelenbe zárja, és minden lelki és szellemi erőt leköt. Az emberi méltóság és a létminimum kérdésének összekapcsolása

össztársadalmi feladat, és ha ezt egy társadalom biztosítani tudja tagjainak, azzal megnyitja a jövőt az egyén és a közösség előtt is. Ugyanígy feladat a jobb, esetleg egészen kitűnő anyagi körülmények között élő emberek számára is megmutatni a tágabb életlehetőségeket, akik lelki és szellemi értelemben az első kör foglyai.

A második kör a túlélés köre, ami annyival több, hogy a megélni kizárólagos jelenidejűségéből képes tekinteni és a holnappal is számolni. A jövő veszélyeire figyelemmel nem lehet a jelen lehetőségeit a végsőkig kihasználni. A pénzben kifejezett gazdasági haszon felgyorsította materiális fejlődés fenntarthatatlan életmódot eredményezett. Miközben elméletben az emberiség nagy része tisztában van a veszéllyel és a problémákkal, adott a lehetőség, hogy saját egyéni életmódján ne változtasson, mert túl jelentéktelennek ítéli meg saját súlyát a probléma okai között.

Végül a harmadik kör az élni köre, ahol a teológiai megfontolások a leghangsúlyosabbak. DERRIDA nyomán az élet teljességét csak a halált is az életünk részének tekintve és azzal számolva élhetjük meg (1994, 8. o.). Egyénileg egészen biztosan nem lehet a végtelen túlélésre gondolni, de közösségleg sem. Egy szorosan a végeshez kötött értékmérőnek a végtelen megragadására nincs lehetősége. A végtelen reménységéből és ígéretéből kiinduló keresztény gondolkodás a véges javakra (esetünkben leginkább a pénzre) csak végességük tudatában tekinthet. Nem töltheti ki az élet teljességét, hanem az élet teljességét valóban kitölteni és megadni képes istenkapcsolat összefüggésében értelmezhető és használható.

Hivatkozott művek

- BENJAMIN, Walter 2013. A kapitalizmus mint vallás. Ford. Fogarasi György. In: *Et al. – Kritikai Elmélet Online*. 1. köt. *Gazdasági teológia*. Szerk. Fogarasi György. Szeged. 4–8. o. Web: *et al. Kritikai Elmélet Online*. <http://etal.hu/kotetek/gazdasagi-teologia-2013/benjamin-a-kapitalizmus-mint-vallas/>.
- Economic Justice for All. Pastoral Letter on Catholic Social Teaching and the U.S. Economy*. United States Conference of Catholic Bishops, Washington D. C., 1986.
- DERRIDA, Jacques 1995. *Marx kísértetei: az adósállam, a gyász munkája és az új internacionálé*. Ford. Boros János – Csordás Gábor – Orbán Jolán. Jelenkor, Pécs.
- HABERMAS, Jürgen 2001. *Theorie des kommunikativen Handelns*. 2. köt. Frankfurt am Main. *Konkordia könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai*. 1–2. köt. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1957.
- SIMMEL, Georg 2004. *A pénz filozófiája*. Osiris Kiadó, Budapest.

Szabó B. András (1977) a Pestújhely-Újpalotai Evangélikus Egyházközség lelkésze. 2006-ban diplomázott, 2015-ben szerzett PHD fokozatot az Evangélikus Hittudományi Egyetemen. Dolgozatának címe: *Az áldozattól a pseudoesztakológiáig. A pénz kulturális szerepeinek teológiai értékelése*.

